روسو

ژان ژاك رۆسۆو پەیمانی كۆمەڵایەتی

كەمال غەمبار وەری گێڕاوە

تا ئەمڕۆ دوو سەدە بەسەر مەرگی ژان ژاك ڕۆسۆدا تێدەپەڕێ . فەیلەسووفی گەورە لە ساڵی ١٧٧٨ دا مردووە ، كە ڕێك كەوتـــی بیرەوەری شەستو شەشەمینی لەدایك بوونیو ، بەر چەنـــد ساڵێك لە بەرپابوونی شۆڕشی فەرەنسا دەكا ، كــە خۆی هەوێنی شۆڕشەكە بووە .

ڕۆسۆ لە ماوەی ژیانیدا[1] كارێكی گەورەی كردە سەر بیری ئەوروپا . تەنانەت لەناو ئەو لوتكانەی كە سەدەی هەژدەم بە مرۆڤایەتی بەخشین وەك ڤۆلتێرو مۆنتسكیۆو دالمبیر ، هاوتای كەم بووە ، یەكێك بووە لە ناودارترین ئەو سێ ڕۆناكبیرەی كە ناویان بـــە تیئۆری پەیمانی كۆمەڵایەتی یەوە بەستراوەتەوە ، كە (تۆماس هۆبز) و (جۆن لۆك) ن لـــــە ئینگلتەرەو فەیلەسووفی ڕۆناكبیر لە فەرەنسا ژان ژاك ڕۆسۆیە.

ئەو فەیلەسووفانە لـــە ڕێگەی كارامەیـــیو توانایانەوە تیئۆری پەیمانی كۆمەڵایەتییـــان پێداو سەركەوتنێكی باشی بەدی هێنا بەوەی كە كارێكی گەورەی كردە سەر ئینگلتەرەو فەرەنساو وڵاتـــە یەككرتووەكانی ئەمەریكا ، بگرە دەورێكی ڕاستەوخۆی نواند لە پێـــخستنی ڕژێمە دیموكراسییەكانی ئـــەو وڵاتانە ، بەڵام دیسانەوە كە شۆڕشێكی بەرپاكرد كە زۆر شتی لە ڕووداوەكانی گۆڕی. ئەویش پاش ئەوەی بە فەلسەفەكانیان حوكمڕانیان لە ئاسمانەوە بۆ سەر زەوی داگرتو . ئەجێی پەیوەنـــدی سروشـــتی پەیوەندی شارستانییەیان داناوەدەرفەتێكی نایابیان بۆ مرۆڤ ڕەخساند كە لە كردەی پێشكەوتنی كۆمەڵا دەوری خۆی ببینێ ، بەوەی كە تاكەكـــەس ئـــەو یەكێتییەیە كە پەیمانەكەی لەســـەر بنیات دەنرێ .

ڕۆسۆ خۆی دیارترین بانگ ڕاهێڵـــەری ئەم تیئۆرە بووەوە بەناوبانگترین كارتێكەر بووە كە بە شێوەیەكی تایبەتی دەورێكی هێجگار گەورەی لە مێژووی بیری رامیاری بینی ، ئەویش لە ڕێگەی ئەو نووسینانەی كە پشتگیرییان لێ ئەكراو لە هەمان كاتیشا كەوتنە بەر شەپۆلی ڕەخنەو تیرو توانج تێگرتن . لە ڕاستیدا لە نێوان پشتگیری لێ كردن لەلایەو ڕەخنە لێ گرتنی توندو تیژ لە لایەكی تردەوە مەزنی ڕۆسۆ دەردەكەوێ، وەك بیر ڕۆناكێك كـــە بیروباوەڕەكانـــی شەقلـــی نوێكردنەوەی ڕەسەنیان پێوە دیارە .

بەشێوەیەكی گشتی ئەگـــەر بمانـــەوێ لـــە فەلسەفەی ڕۆسۆ بگەین ، دەبێ لە پێشەوە بارو زروفی نەشئە نماكردنو سازبوونی بخەینە بـــەر ڕووناكیو كارتێكردنیان دەستنیشانیان بكەین كەدەوری

خۆیان لە دیارکردنی بیروڕایەکانی ببنیوە .

دووەمین هەنگاو دەبێ هەوڵی ئەوە بدەین کە لە بنچینەی فەلسەفە ڕامیاری‌یەکەو کۆمەلایەتی‌یەکەی‌و ڕەنگدانەوەیان. لە هەلوێستو ئەو بۆچوونانەی کە لە تیئورەکەی ناو پەیمانەکەدا هەنە بە تەواوەتی شارەزا بین . سێیەمین شت ئەوەیە کە دەبێ هەندێ دیاردەی ڕێککەوتن یا ئەو جیاوازی‌یەی کە لە نێوان خۆی‌و (هۆبز) و (لۆك) دا هەیە ڕەچاو بکەین . تا لە هەنگاوی چوارەمینمانا بتوانین بە ووردی لە تێروانینی ئاستی ڕەسەنی بیرو باوەڕی ڕۆسۆ بکەین . تا لە کۆتایی‌دا لە کارامەیی‌و شارەزایی ئەو فەیلەسووفە ڕۆناکبیرە بکەین ، کە پاش مردنی دوو سەدەی دەوام کرد .

ئاشکرایەو هەمووشمان لەسەر ئەم ڕایەین کە کرداری ڕۆناکبیران نەك ژیانی کەسایەتیان جێگەی سەرنج ڕاکێشانو مایەی زیندەیین لە دڵو دەروونا ، ئەگەر چەند سەدەیێکیش بەسەر مەرگیانا ڕابوێرێت.

لە سەرەوەش ژان ژاك ڕۆسۆ بەڕای زوربەی خەلك لەم بنکەیەدا بەدەرە ، چونکە هەموو لەسەر ئەو ڕایەن کە شەخسیەتەکەی بە وەرچەرخاندنەوەیەکی هێجگار گەورە دەژمێرێت کە عەقلیەتی ڕۆژئاوا پێوەی لکاوە . ئەم ژیانە پڕ لە وروژانەی ئەم فەیلەسووفە ڕۆناکبیرەی تیادا ژیاوە ، وای لێ کردووە بۆتە مرۆڤێکی گیان شلەژاوی هێجگار هەستیار ، ئەم دوو ڕەوشتەش بە ئاشکرایی لە نووسینەکانیدا دەردەکەون ، بەرادەیێ هەندێ جار لە کۆمەل داخ‌دارە وەك لە (نامیلکەیێ لە پەیدا بوونی نایەکسانی نێوان خەلك) دا دەردەکەوێ ، جارو باریش بە تەواوەتی پایەی کۆمەل بەرز دەکاتەوە وەك لە کتێبی « پەیمانی کۆمەلیەتی » دا بە تەواوەتی دەردەکەوێ .

لە زۆر شوێن دەتوانین شەخسییەتی ڕۆسۆ بەدی بکەین بەلام زیاتر لە ((بێ ابنانەکان)) ی‌دا دەرکەوێ ، بەتایبەتی کە چوونیەتی هاتنی بۆ دونیاوە باس لێوە دەکاو دەلێ :

« من بەری گەڕانەوەی دایك بووم بۆ لای باوکم ، پاش ئەوەی کە ماوەیەك لێکدابڕان ، پاش دە مانگ من لەدایك بووم . لاواز ... نەخۆش .. بووم ، دایکم ژیانی خۆی بە من بەخشی . بەلام لەدایك بوونم یەکەم هەنگاوی بەدبەختی و کلۆلیم بوو » . ڕۆسۆ لە « بێ لێنانەکان » یدا دەلێ « من مەبەستم ئەوەیە کە مرۆڤێك بخەمە بەردەم خەلك کە بە ڕاستگۆیی هەموو سروشتەکەی‌دەزی ، ئەو مرۆڤەش منم ... من نەك یەکێکی تر غەیری خۆم .

بەڕاستی من زۆر کەس لەو خەلکە دەناسم . بەلام من وەك هیچیان دروست نەبووم بە ڕادەیێ خەریکە وابچێتە مێشکمەوە کە مرۆڤێکی تر نی‌یە لە من بکا . ئەگەر لە هەموویان چاکتر نەبم . هەر نەبێ لەوان جیاترم » .

لەو چەند دێڕەدا ئەودمان بۆ دەردەکەوێ کە ڕۆسۆ لە ناو ڕۆمانسیەتدا خنکاوە ، هەروەها یەکجار هەستدارە . لە ڕاستیشدا ژیانی تایبەتی خۆی ئاوێنەی بێ‌گەردی ئەو گیانە شلەژاوەیە کە پڕە لە لێلی‌و ناکۆکی‌و شپرزەیی . خۆی ئەوە دەسەلمێنێ کە دەستی بۆ دزی کردن درێژ کردووە ، سەرەڕای ئەوەش تاوانەکەی داوەتە پال کیژۆلەیێکی کلۆل ، برادەرێکی خۆی بەجێ هێشت چونکە هەستی بە گرانی ئەو ئەرکە کرد کە چاودێری دەکردو نەخۆشی‌یەکەی سارێژ دەکرد ، هەروەها ماوەیەك لە ژیانی لەسەر ڕەنجی شانی ئەو ئافرەتانە ژیا کە کەوتبوونە داوی خۆشەویستی‌یەکەی ، زیاتر لە وەزیفەیێکی بینی‌و تیایاندا سەرنەکەوت. تەنانەت کە سالی ١٧٥٤ دەستی لەگەل « تیریز لیڤاسیر » تێکەل کردو چەند مندالێکی لێ بوو یەك لەدوای یەك دەیبردن بۆ هەتیوخانە بۆ ئەم کارەشی جۆرەها هۆو بیانووی دەهێنایەوە .

لە لایەکی تریشەوە ئەم وێنەیە وەك تەواوی ڕۆمانسییەت ڕوویێکی تری بە خۆیەوە بینی . هە کە ڕۆسۆ دەستی دایە قەلەم نووسینەکانی سەرنجی خەلکیان ڕاکێشاو خاوەن قەلەمیان گەیاندە لوتکە. هەر چەند باوەڕیکی پتەوی بە پاکی‌و چاکی سروشتی مرۆڤایەتی هەبوو ، هەروەها بڕوای بە خراپەکاری کۆمەلگای مرۆڤایەتی هەبوو ،

خۆبە بە پێویستی زانی کە ڕەخنەیەکی توندو تیژ لە پەیمی ڕامیاری‌و کۆمەڵایەتی بگرێ . چونکە ئـەو پەیمانە بوون کە مرۆڤایەتییان ڕامالی‌و نەیانهێشت خەڵک بە ئارەزووی سروشت بژین . بۆیە ئەمە شتێکی سەیر نەبوو کە نووسەری « ئەمیل » و « هیلۆیزی نوێ » کتێبە بەنرخەکەی « پەیمانی کۆمەڵایەتی » پێشکەش بکات کە بەرگرییەکی پیاوانە لە مافەکانی مرۆڤ‌و تێکۆشانی بەردەوامی دژی دیکتاتۆریەت نەک بە فەرەنسا بەڵکو لە هەموو شوێنێکی جیهاندا دەکرد بەهۆی بیروڕایەکانی ، پیسترین تاوانی خرایە پاڵ‌و حکومەتی فەرەنساو جنێف دەیانچەوساندەوە ، لە شارێکەوە بۆ شارێکی تر بە دواوەی بوون ، هەروەها کتێبەکان‌و نووسراوەکانی سووتێنران . ناچار بوو چووە ئینگلتەرەو بووە میوانی « دافید هیوم » ی و (ۆستی) ئەویشی واز لێ هێنا لەبەر ناکۆکی نێوانیان . ڕێگەی پێ نەدرا بگەڕێتەوە فەرەنسای وولاتی ، لە دوا ڕۆژەکانی ژیانی گەڕایەوە بە پیری‌و فوربەسەری سەری نایەوە .

هەر کە هەواڵی مردنی بڵاو بۆوە زۆر قسەو چیرۆکو بەندو باڵوورەی پڕ لە گومان بڵاو بۆوە ، گوایە بە دەمانچە خۆی کوشتووە . هەندێکیش ووتیان بە دەستی دۆستێکی کوژراوە . هەرچەندە بەکالاکرد نەوەی لاشەکەی ئەوەی سەلماند کە ئەو پروپاگەندانە هیچیان ڕاست نین ، بەڵکو لە ئەنجامی زەهراوی بوونی خوێنی مردووە، شتێکی سەیر ڕووی دا ، ئەویش ئەوەبوو کە حکومەتی فەرەنسە ساڵی ١٨٩٤ بڕیارێکی دەرکرد کە ئێسکو پروسکی لە دوورگەی « حور » ەوە بگوێزرێتەوە بۆ « بانسیوون » کە لەوێ لە تەنیشت ڤۆلتێری دوژمنی خوێنینی بنێژرێت .

ئەگەر چاوێك بە چاپی یەکەمی کتێبی « پەیمانی کۆمەڵایەتی »دا بخشێنین ، کە لە پێشەوەی کتێبەکەدا نووسیویە : « مرۆڤ بە سەربەستی لەدایك بووە بەڵام لە هەموو شوێنێ دیلی کۆت‌و زنجیرە ... چۆن ئەمە بووە ؟ نازانم ! » دەبینین چ گۆڕانێك بەسەر ئەم ووتەیەدا هاتووە . ئەویش ئەوەیە کە دوو ڕاستیمان دەخاتە بەردەم کە ئەمانەن :

١ ـ مرۆڤ دەبێ ئازادو سەربەخۆ بێ .

٢ ـ بە دەگمەن هەلدەکەوێ مرۆڤ لە ژیانی واقیعدا ئاوابێ .

مەبەستی ڕۆسۆ ئەوەیە کە مرۆڤ لە قاوغی گیانی تاکەکەس دەرچێ تا ڕادەی ناکۆکی . هەروەها دەڵێ : بەهێز هەرگیز هێزەکەی ناگاتە ئەو ڕادەیەی لە هەردەم دەسەڵاتدار بێ ئەگەر ئەم هێزە نەبێتە ڕاستی‌و گوێ ڕایەڵی کردنی ئەرکێك بێ ، بەڵام لە لایەکی ترەوە مرۆڤ نابێتە دەسەڵاتێکی ڕاستەقینە بەسەر هی ترەوە ، مادامەکی هێزەکە نابێتە مافێك ، تەنیا پەیمانەکان دەمێننەوە بناغەیێك بۆ هەموو دەسەڵاتێکی ڕەوا لە نێوان خەڵکا . هەر لە سەرەتاوە خەڵك ڕوویان کردۆتە شێوەی گردبوونەوەیێ کە تاکەکەس‌و کەل‌و پەلی هەموو ئەندامێك بپارێزێ‌و بە هێزی هاوبەشی بەرگری لێ بکا . هەر کەسێ لەگەڵ گشت یەکگرێ‌و تەنیا گوێ ڕایەڵی خۆی بکات، هەروەك پێشوو سەربەست دەبێ ... بەم شێوە ڕۆسۆ بڕیاری ئەوە دەدا کە پەیمانەکە هەموو ئەوانەی وەدەس هێناوە . بەڵام ئەو هەر تەنیا بەمەوە ناوەستێ بەڵکو دووبارە بڕیار دەدا کە هەرکەسێ لەم کۆمەڵەیەدا واز لە شەخسییەتی خۆی‌و مافەکانی دەهێنێ‌و بۆ هەمووان هەوڵ دەدا ، ئەمە ڕێگایێ بوو بۆ ڕەخساندنی ئەو دەستە مەعنەوییە ـ گشتییەی کە گەل ئەندامەکانی وا دەدەنی کە گرد بوونەتەوە ، بەڵام هاوولاتی بەشدارن لە دەستکەوتی گشتی ئەگەر لێکیش دووربن .

هەندێ ڕەوشت‌و ڕواڵەت لە بیرۆکانی ڕۆسۆدا بەدی دەکرێن . لە پێشەوەی ئەو شتانەی کە بە زەقی دیارن ئەوەیە کە ڕۆسۆ بە ئاشکرایی ئەو سەربەستییە سروشتییە کە لە ڕێگەی کەسەکان خۆیانەوە سنووری بۆ دادەنرێ لە سەر بەستی شارستانەتی جیا دەکاتەوە کە خواستی گشتی دیاری دەکا . ئەو سەربەستییە سروشتییەی کە لە دەس مرۆڤ دەچێ تەنیا سەربەستییەکی سەختەیە ، بەڵکو ناوێکی ترە بۆ کۆیلەتی .

بەڵام خاسیەتی دووەم ئەوە دەردەخا کە مولکییەت لە ئەنجامی دەسەڵات و هێزەوە هاتووەو بەوەی کە ئەنجامی مافەو بەو بەستراوەتەوە .

حـ ـسـيەی سـيـەم ـەوەيە کە حوکمڕان بنەڕەتی ـ ـ سەرچوەبەتی . ڕاتا پاسا بەڕاست دانانرێ ـ ـ ـ ـ ـ ـ گشتی ـ ـ دەر لەچووبێ . دەبێ ـ ـ ـ ـ هەڵبژێت و لە هەمان کاتا بۆ بەرژەوەندی گ ـ ـ ـ ـەس وا لە ڕۆسـ ـ دەکا کـ ـه ـ ـ ـ ـ ـ ـ ـ ـ ـ بکار بە چاکتریـ ـ ـر ـ ـ ـ ـ ـ

ـروشتی ئێئۆری لە کۆمەڵایەتی سیاسی ئەوەیە کە دەوڵەتی ڕۆسۆ بێگومان دەوڵەتی گەلە ، کـ ـه دەسەڵات بەدەست گشتەوەیە . بەلای ئەوەوە سێ جۆرە میری هەیە ، یەکەمیان ئەوەیە کە گەل . یـا زۆربەی پۆلەکانی گەل ئەرکی حوکم دەگرنە ئەستۆ ، واتە هاووڵاتییەکان پایەو وەزیفەی گشتی دەگرنـ ـه دەست ، بەم جۆرە ڕژێمەش دەڵێـ ـن « ڕژێمـی دیموکراتی » .

دووەم ڕژێم حکومەتی ئۆرۆ ـ ـ ـ ـوکراتی بە کـ ـه کاروباری حوکم بەدەس ژمارەیەکی کەمەوە دەبێ کە لە ڕێگەی هەڵبژاردن یا جیاوازی کردن یا بەهۆی سامان یا دەسەڵات دێنە سەر کار . سێیەمین ئەوەیە کە جڵەوی حوکم گێڕان دەکەوێتە دەست تاکەکەسێ کە بە ئارەزووی خۆی کار دەکات و هەموو کاروبارێك دەگرێتە دەست خۆی ئەم حکومەتەش ، حکومەتێکی پاشایییە بەلای ڕۆسۆوە . خراپترین شێوە ئـ ـەو شێوەیە کە کاربەدەستەکانی پشتاوپشت دێنە سەر کارو لە ڕەوشتی حوکمی ڕەوا دەردەچێ .

بەم شێوە ڕۆسۆ هەموو ئەو ڕژێمانەی کە لە سەردەمی ئەودا حوکمیـ ـان دەگێڕا بـ ـه ڕژێمـی ساختەچی و ـ ـ ـ داداو دادەنان و داوای ڕووخانـ ـی دەکردن .

دەتوانین ئەمە بڵێین کە ڕۆسۆ لە ڕووی باوەڕی بە دیموکراتیەتەوە کـ ـەوتبووە ژێر کارتێکردنـ ـی (ئەرستۆ) کە بەتایبەتی ئەرستۆ سوور بوو لەسەر ئەوەی کە دەوڵەتی بچووك لە هی گەورە تواناترە کە پێداویستەکانی ـ ـامەکانـی جێبەجێ بکـ ـات .

ڕۆسۆ » ـ ـ ـ ڕووی بیروباوەڕییەوە کەوتبووە کارتێکردنی ـ ـ ـی جنێف کە لەوێ لەدایـ ـك

گۆڤاری « عالم الفکر » ی ژمارە سێی سالی ١٩٧٦ ـ ـ ـ وە وەرگیراوە .

کۆیەو کاروانی ئاوازو گۆرانی کوردی

کەریم شارەزا

ئاوازو گۆرانیی کوردی :ـ

گەلی کورد لە سەردەمی بوویەوە تاکـ ـو ئەمڕۆ . خاوەنی عوبەری ئاوازو گۆرانیی تایبەتی خۆی بووە . ئەو هونەرەیشی بـ ـه پێی قۆناغو سەردەمی ژیانی . وەك ڕاستییەك . هەردەم لە بزنەو بواری سەرخانی ژیانی ئابووریی کۆمـەڵگاکـ ـەی و دەستەو چینە کاربەدەستەکانی ئەو سـەردەمەیـ ـدا سووڕاوەتەوە .

هەرچەندە دیوی دووەمی ئەو هونەرەیشی بـۆ سوودو ماندوو حەسانەوە،یا بۆ ئاخ هەڵڕشتنی چینە زەحمەتکێشـەکانیشەوە خولقابێ بەڵام ئەو ڕێگـ ـاو بوارە ئاشکراو فراوانەی پێ نەدراوە ، تا وەك دیوی یەکەمی گەشە بکاو بکەوێتە ناو هەمـ ـ ـوو کـ ـۆڕو کۆمەڵێکی خەڵکی ئەو سەردەمـ ـه ، بەتایبەتـ ـی ئەنجومەنی کاربەدەستان ، تا بایەخی شایـ ـتەی خۆی پێبدرێ .

هونەری ئاوازو گۆرانیی کوردی بـه هەردوو دیوەکەیەوە، لە هەمان سەرچاوەوە سەریان هەڵداوە،